ГОРБАТЕ ЖИТТЯ

Потворна постать горбаня наблизилася до вікна, і на високому чолі людини збіглися глибокі зморшки невимовної скорботи.

Щоразу, як горбань підходив у присмерках до цього вікна, що своїм підвіконням не вище за пояс нормальній людині, він особливо гостро відчував своє каліцтво і його не до речі високе чоло та великі блакитні очі поймала туга, така давня, що обернулася вже на солодку пристрасть, і така безкрая, що втратила свій початок і кінець десь за народженням і смертю.

Та сьогодні було не так, як завжди, і до стародавньої печалі прилучилося щось нове, що поглиблювало борозни зморщок пекучими різаками скорботи.

Підвіконня прийшлося під підборіддя горбатій людині, і вона мала змогу бачити з своєї кімнати покрівлі будинків, що на них погасав метушливий міський день, але зір не сягав вулиці, що шумувала голосами й грюкотом, котячи каламутні води життя брукованими своїми річищами.

Так щовечора стояв горбань, поклавши голову на підвіконня, і коли б хто зазирнув з вулиці у те вікно, то Подумав би, що вродливий велетень з високим чолом і блакитними очима, пустуючи, присів на підлогу й виглядає

1 У видання 1932 р. не ввійшло.

у вікно запізнілу кохану. День згасаючий золотив його кучері, й кучері тьмарилися разом з небом.

Волохаті сутінки поволі заливали кімнату й згладжували борозни чола, й тьмарили блакить очей, що дивилися в небо й бачили землю з темрявою минулих подій, в яких билося шкарубке його серце. Тепер воно болем стискується за минулим, за потворним минулим, що було таке криваве й могло бути таке прекрасне.

Горбатий думав про своє хороше дитинство, що його сплюндрувала хвороба, скалічивши восьмилітнє струнке тіло, про низку терпко-глузливих років потому, що привалили прекрасне дитинство важким тупим камінням. Думка дійшла до того місця, коли він метнувся розкидати те каміння і зашкарубле серце його вибухло мстивим героїзмом.

Легенький стукіт у двері повернув горбатого до сучасності, і він, засвітивши електрику, відчинив двері.

Брязкаючи острогами, до кімнати з коридора ступила кремезна людина у військовому строї. Через плече йому напнувся од ваги маузера ремінь, а руку одтягав важкий портфель. До горбатого господаря усміхнулося широке обличчя привітного монгола, але в очах не міг затаїтися вогник непокою й тривоги.

— Ти, Вітю, знову мрієш у сутінках?.. В кімнаті темно, думав — тебе немає вдома...

Прибулий ніяково затупцював коло порога.

— Чого це ти в такому параді? Чи не чергуєш сьогодні?— замість відпрвісти, запитав горбатий. Він звик бачити свого друга у цивільному, а тому й шукав пояснення військового одягу в чергуванні.

— Я до тебе в справі... Трохи в чудній справі,— іде ширше усміхаючись, пояснив чи то своє вбрання, чи то свій прихід гість.

І горбатий господар, і кремезний монгол от уже п'ять років живуть в одному будинкові, і їх в'яже стара приязнь бійців, що не раз бували в смертельній небезпеці й навчилися цінувати мужність та відданість.

— Я до тебе... У мене химерна справа до тебе..." пояснив знову гість, і од цих слів, а швидше од тону, Ш° сказав свої слова гість, на обличчі горбаня промайнула радісна усмішка, немов він почув те, на що несміливо сподівався.

— Сідай,— припрохав господар, показуючи на крісло коло столу,— сідай і кажи, а я послухаю...

Він сам, господар, сів проти гостя і, з допитливою усмішкою на тонких голених устах, чекав.

Кремезний монгол сів був до столу, та за хвилю підвівся і, повернувши ключа в дверях, зачинив вікно.

— Що це ти взявся господарити? Адже ж надворі теп-л0| — спитав господар, і в словах його, і в запитанні чулося, що він добре розуміє, навіщо друг зачиняє вікно та замикає двері.

Гість нічого не відповів, а тільки, справившись з дверима та вікном, повернувся до столу й сів на своє місце.

— Я до тебе в дуже важливій справі... Більше ніж у важливій...— сказав він ще раз, і по тому в кімнаті запанувала гнітюча тиша. Горбань дивився через стіл на свого зніяковілого друга й думав свої думки, що сунули вулканічною лавою спокійно й важко, не викликаючи дріб'язкового хвилювання, а тільки каламутну нервову стуму. Ті думки сунули з минулого й, заливаючи сучасне, спалювали на своєму шляху і жаль, і тривогу, і жадобу жити.

Горбатий спокійно дивився в монгольські очі свого друга і, як і роки до того, чекав на слова, що той мусив врешті сказати, бо розумів він, що його таємниця не з тих таємниць, що її щастить людям заносити недоторканою в могилу.

— Ну, кажи ж...— промовив нарешті господар, і ласкаві очі з-під високого лоба теплом війнули на кремезну постать друга.

— Я, Вітю, нічого не розумію...— видавив з себе слова монгол,— я одмовляюся розуміти, бо це стосуються до тебе... Хоч я й старий чекіст і мусив би такі речі?р<&зуміти, але почуття мої зраджують мене, бо ці речі стосуються до тебе, з ким я стільки перетерпів... стільки сил поклав у боротьбі... А тепер...

— Ну, кажи вже,— тим самим тоном мовив горбань, * очі його на мить одну затьмарила смертельна туга.

Замість слів гість рвучко висмикнув з кишені грубезного пакета, припечатаного солідними сургучевими печатками, 1 подав господареві.

Тонкі пальці горбаня прийняли пакета, і зміст його ^идко опинився перед очима. В рівних рядках друкованих літер він спіймав своє ім'я і слова "...заарештувати й секретно під посиленою вартою відрядити..."

Тонкі пальці, не хапаючись, згорнули пакета й, ніби нічого не трапилося, передали гостеві.

Твоє діло виконати наказа,— по хвилі мовив горбань, так ніби мова мовилася про якусь службову дрібницю, що не обходила його особисто.

— Вітю, я же бачу, що це якесь непорозуміння! Ти ж такий спокійний! — радісно вигукнув гість і од радості аж підвівся з місця.

Господар погладив кучері звичним рухом руки і од цього його чоло стало ще вище, а тіло убогіше й нікчемніше. Кривими ногами він заступав по діагоналі кімнати, заклавши скорочені рахітом руки в кишені. Його постать нагадувала постать школяра, що, пустуючи, начепив собі на обличчя непомірно велику різдвяну машкару класичного філософа.

Він довго ходив по кімнаті з пекучим жалем у серці, що він є причина неприємностей цього доброго монгола, що він його любив, як брата, і поважав, як батька.

— Тут, на жаль, немає ніякого непорозуміння,— казав горбань, дивлячись у підаогу,— це мусило колись статися... Я всі ці довгі й найпрекрасніші роки свого життя чекав на це...

Від цих слів кремезний гість підвівся у кріслі.

— Але ж це якась нісенітниця! — вигукнув він майже з розпачем і з надією та благанням дивився на господаря, чекаючи, що той своїм словом розплутає цей клубок непорозумінь.

— Тут немає ніякої нісенітниці. Мало того, це розпорядження запізнилося на кілька років... Ти не знаєш мого минулого... мого справжнього минулого, що його можна спокутувати тільки смертю...

— Вітю! — благаючи, простяг гість руки до свого горбатого друга.— Вітю, ти верзеш нісусвітню дурницю! Це ж чистісінька містифікація!

Він з надією стежив за горбанем, чекаючи, що той врешті покине ці дурні жарти й розсміється своїм добрим сміхом, але той дивився в чесні очі свого друга, і на віях йому блищала туманна роса.

— Я кажу правду. Мене чекає розстріл. Я це знаю і не боюся. Смерть — це єдине, на що я заслуговую.

Гість побачив правду в очах і сталевий відблиск непохитної рішучості. Він рвучко схопився з місця і підійшов до вікна. Рука шарпнула защіпку, й тепле повітря червневого міста полилося в кімнату. Вузькі монгольські очі дивилися на огні електрики, а ті огні розпливалися світлими плямами і капали срібною росою на підвіконня. За плечима стояв жах і холодом дихав під саме серце.

Похитуючись з боку на бік на кривих рахітичних ніжках, горбань носив по кімнаті свою горду голову з високим чолом філософа й губив байдужим тоном важкі, як оли-вом налиті, слова:

_ Тут немає ніякого непорозуміння. Я не те, за що ти вважав мене ці прекрасні п'ять років. Звідти мені немає повороту. Та в мене немає думки про втечу. Я не боягуз. Ти це знаєш.

Монгол слухав слова й ритмічне поскрипування підлоги під ногами горбаня і вірив, що його друг не має наміру втекти. Він уже виразно бачив огні вечірнього міста, і думка старого бійця не затуманювалася почуттям жалю. Він знав, що коли б горбатий друг хотів утекти, він зробив би це легко, що зброя в нього завжди напоготові й володіє він нею досконало.

— Я тебе обдурив, розповівши не своє минуле, а минуле людини, чиї документи потрапили мені до рук. Але це єдиний раз і останній раз я обдурив тебе...

Монгол повернувся до горбатого, ступив кілька кроків до нього і поклав свою важку руку на калічне плече друга.

— Для тебе я зроблю все. Для тебе піду на смерть так, як ти жертвував життям для мене. Для тебе на все, тільки не на зраду тій справі, що ми їй служили.

Горбатий подивився в очі другові й тонкою рукою взяв його міцну руку, рухом показавши на крісло. Вони сіли один перед одним і довго дивилися мовчки в різні боки. Нарешті горбань порушив тишу.

— Перед смертю прошу тебе не посилати мене під вартою. Я сам поїду й з'явлюся куди треба. Це перше моє прохання, а друге — вислухати ту правду, що я її крив од тебе ці п'ять років...

Є злочини, що їх ніякі заслуги не в силі змити. Я розповім тобі все сьогодні ж... Ти приготуй чай, а я за півгодини до тебе прийду...

Монгол устав, і його плечі нерішуче повернулися до Дверей. Йому не хотілося кидати цю людину, та, перемітай себе, він ступив до порога і мовив:

— Чекаю...

Кроки його незабаром пролунали в тиші коридора стуками вивіреного годинника, а горбань слухав ті кроки, аж Поки вони затихли десь на другому поверсі.

Нарешті він скинув оту неволю, що найбільша є для правдивої людини, неволю постійної брехні, постійного ^Давання того, чого насправді не було. Він розповість сЬогодні все й знову стане сам собою. От тоді він буде радий. Він помре смертю Остапа Вербового, а не смертю давно померлого Максимова, чиє ім'я йому довелося носити стільки років.

Не знати для чого горбань підійшов до вмивальника, довго мився холодною водою, а витершись і причесавшись, пішов на другий поверх, як обіцяв. Чай вже напевно готовий у товариша...

А може, той монгол, прослухавши його, не буде вже його товариш. Може, той монгол зрадить його й накаже скрутити йому руки, як

карному злочинцеві за старих часів і одведе куди треба. Горбань усміхнувся і постукав у двері.

Чай справді був уже готовий, і монгол сидів, скинувши свої військові причандали та уніформу. Чай він налив так, як завжди наливав, собі ріденький, а горбаневі міцний, як вино.

— Ти не роздумав вислухати мене? Ти не береш своєї обіцянки дати мені змогу самому поїхати куди слід, і то поїхати секретно? Коли ти роздумав — кажи... Я тільки за твоєю згодою поїду...

Монгол махнув рукою, мовляв, кинь даремні балачки, і додав словами:

— Як тобі, Вітю, не сором! Адже ж я не тріпло якесь? Давати обіцянку й за чверть години ламати слово...

— Ну, не сердься... не сердься... я жартую.

Він знав цього упертого татарина, що не кидав слів на вітер. Вийшовши з пастухів і чи не в двадцять років навчившись письма, він дивував усіх своєю витриманістю та інтелектуальною гостротою. Здавалося,, що він десятки років учився і змалечку був вихований під пильним доглядом досвідчених вихователів.

— Ти, Ахме,— так звав його горбатий, одкидаючи останню літеру в імені,— походиш із старої культурної нації, що вісім століть тому вела всі народи Сходу за собою... Ти користаєш старе надбання свого народу, бо стара культура переходить у сферу інстинктів і створює психічні нахили до культури навіть у людини, що жила в скотинячих умовах...

На це Ахме відповідав сміючись:

— Ти таки зробиш мене на старості літ татарським шовіністом і я, чого доброго, повірю в святість своєї наш1"'

Монгол сидів і чекав, а горбатий колотив ложкою в склянці. Нарешті він почав:

— Ти пам'ятаєш, Ахме, отого одставного полковника, що присудили ми його до розстрілу й що ти висловлювався рроти його розстрілу? Пам'ятаєш, ти ще казав, що той полковник ніби трохи похожий на мене і все кликав мене поглянути на нього. Пам'ятаєш?

Ахме пам'ятав, але не розумів, до чого друг згадує про те старе й незначне діло. Полковника розстріляно за те, що той під час денікінщини катував селян...

— А пам'ятаєш прізвище того полковника? Ахме не пам'ятав прізвища.

— Його прізвище було Вербовий. Моє прізвище так само Вербовий.

— Що ти плещеш? Так то твій батько? Брат, родич?

— То був мій дядько, батьків брат.

Запанувала тиша. Тільки ложечка дзвеніла об склянку, бо горбань автоматично мішав простиглий чай.

Ахме дивився кудись через голову бесідника, немов у далечінь минулого, намагаючись роздивитися там якусь дрібну деталь. Він ні разу не ворухнувся, доки звучали слова горбаня, а горбань, не зупиняючись, колотив злегенька ложкою чай, і дзвін скла лунав у супроводі слів його монотонних і тихих, що розповідали про події яскраві й гучні.

Той полковник Вербовий справді накоїв багато лиха. Чи не двадцять чоловіка він закатував був до смерті, не рахуючи безлічі знівечених та пограбованих. Тоді, як відбувалися ті страшні події, він, племінник полковника й єдиний кревний його й спадкоємець, сидів замкнений на другому поверсі панського будинку, бо полковник у запалі вибив його нагаєм за те, що той заступився за селян і навіть випустив на волю кілька чоловіка, користаючись з свого становища пол-ковникового племінника. Полковник замкнув його на замок і поставив вартувати вірного свого льокая. Хоч як не намагався втекти горбань, в тому йому не щастило, і тільки коли денікінці почали відступати, він втік з-під замка й заховався на селі в одної бабусі.

Він певен був, що червоні його не чіпатимуть.

Та сталося не так, як думав горбань. Перші частини червоних, що захопили місцевість, якось дізналися про нього и заарештували горбаня та відправили до губерніального Міста, що саме під цей час евакуювалося.

Довгі митарства пройшов горбань, аж поки в нестямі зважився на безумний вчинок: він кинувся на вартового черво-н°армійця і ударив його дровинякою по голові. Він не знає, ^и вбив він того червоноармійця, чи ні, але непритомність аРтового дала йому змогу захопити його гвинтівку та патрони й утекти. Разом з горбанем втекло й кілька інцщх арештованих, що він їх загубив в перші хвилини втечі. Певно те, що втік він не один, а кілька, за ними уряджено було погоню.

Протягом місяця нікому спіймати його не щастило.

Він заховався в плавнях на Дніпрі, захопивши чийогось човна, і тут почалися найжахливіші хвилини в його житті.

— Я відчував себе зацькованим звіром, що, рятуючи своє життя, здатний на найодчайдушнішу хоробрість і на яку завгодно підлоту. Я

втратив здатність контролювати розумом свої вчинки й був увесь час під проводом сліпого тваринного інстинкту — захистити своє життя за всяку ціну, знищити всіх, хто на те життя замахується!

Мені це переслідування було ніби продовженням кепкування і знущання шкільних моїх товаришів з мого потворного каліцтва. Я потроху почав вірити, що коли б я був нормальною людиною, то мене б не заарештували і не переслідували. Це мій горб винний, бо люди ненавидять горбатих!

Це переконання божевільного підтримувало мене увесь час моєї боротьби у плавнях, і я мстився на тих, що не носили за своїми плечима прокляття, що я його носив з восьми років життя!

Тільки згодом я відчув себе людиною, коли потрапив поміж простих людей, не вчених і не вихованих, як на погляд свого колишнього оточення. За останні роки я ні разу не відчував, що хтось глузливо на мене дивиться, жодної посмішки і тільки увага, товариська увага, якої я не знав у колі освічених, вихованих та "шляхетних".

І коли перед тим я байдуже ставився до життя, коли до того смерть не лякала мене, бо життя моє було таке ж калічне, як і моє тіло, то там, у плавнях, я все те забув. Я забув своє каліцтво, забув, яким побитом потрапив туди, забув я, з ким і за що б'юся, і знав одне, що мені немає повороту між живих. Я був у якомусь трансі. Відсутність людей коло мене позбавила мене моральної й етичної орієнтації, а напівголодне існування зробило з мене, колишнього філософа, інтелектуально примітивну людину, думки якої не сягали далі їжі й захисту.

Так тяглися тижні, а може, й місяці. Я висиджувався у плавнях і, певне, загинув би сам, коли б не нова експедиція, споряджена мене піймати. Я не знаю, хто ту експедицію споряджав і хто дізнався про моє перебування в плавнях, а тільки я помітив три човни, що пливли з озброй ними червоноармійцями. Люди тримали рушниці напоготові^ я,

причаївшись в комишах, підпустив їх так близько, що почув тиху їхню розмову. Вони шукали мене! їх повідомлено, що я десь тут.

Все тіло моє стислося в кремінь, а руки заклякли на гвинтівці, що я її ввесь час не кидав ні на хвилину.

І от я, філософ, що вивчав різні там системи, бачачи їх, запалав мстивим гнівом. Це вони мене обернули в півлюдину! Це вони мене, каліку, цькують, щоб врешті повести на шибеницю!

У ті страшні часи я вперше став віч-на-віч з життям, бо до того часу я жив у кімнаті. Так, я жив у кімнаті, до якої долітали лише далекі відгуки життя, я тікав од людей і людей знав тільки з книг, я був оранжерейною людиною, бо не міг я терпіти ні презирливого ставлення до себе, ні жалю до мого каліцтва від людей. Я, бувши багатим спадкоємцем, жив замкнений і навіть слугу добрав собі такого самого горбаня, як і я. Отож розумій мій стан у диких плавнях, стан напівзвірячий, напівлюдський. Зрозумій стан, коли я дослухався до розмови мисливців, що полювали мене!

За ті тижні перебування в плавнях у мене прокинулися всі звірячі інстинкти моїх далеких предків. Я бачив ті три човни з десятком озброєних людей, що їхали мене шукати, і думав тільки одне — як мені їх краще подолати.

Мені ніякого діла не було до їхніх ідей, як немає діла качці до мотивів, що ведуть мисливця на полювання. Жодна думка про класову боротьбу, що я про неї з книжок добре знав, не западала мені в голову. Я відчув себе зоологічною істотою і захищав своє життя, своє місце під сонцем.

З захоплених набоїв у мене лишилася тільки одна обій-миця, бо решту я витратив, добуваючи собі їжу. П'ять набоїв надто мало, щоб боротися з десятком людей, що мають сотні набоїв з собою. Та звіряча

хитрість допомогла мені. Я вмить зміркував, що, потопивши два човни, я потоплю всіх, що на них їхали, бо люди кинуться на третій і своєю вагою перевернуть його. Човни-бо були маленькі, селянські, якими звичайно заганяють качок та переїздять удвох, а найбільше втрьох невеликі річки. Винахідливість моя шале-Но працювала й дала блискучі наслідки. Не гаючи й хвилини" вийняв кулі з двох набоїв і повернув їх навпаки, тупим Кінцем наперед, а гострим назад у гільзу. Розрахунок був Такий, що куля піде вертячись і на п'ятдесят кроків проламає ТакУ дірку в човні, що її годі буде затулити...

Стрілець з мене путящий. Колись, розважаючись, я добре навчився стріляти кулею, і тепер це мені стало в пригоді. Виціливши перший човен, я стрелив в нього і, не звертаючи уваги на постріли з боку ворогів, стрелив удруге. Далі я не стріляв, а тільки дивився, як бовталися одягнені люди у воді і як нарешті перекинувся третій човен. Не минуло й години, як з десяти чоловіка тільки двоє з одною рушницею врятувалися, вибравши твердіше місце на плавні. Решта пішла на дно.

Я лежав, припавши до землі, не подаючи й знаку про себе. Ті двоє, опинившись од мене на добрих півтораста кроків, не могли мене бачити, а я, незримий суддя з трьома набоями у гвинтівці, з великою зненавистю в душі, виці-лював цих врятованих з таким розрахунком, щоб одним пострілом забити двох. Я не сподівався знайти в них набої, і тому економив свої.

Слушний момент підійшов, і я скористався з нього. Один був, певно, поранений моїми пострілами в ногу й не міг іти. Його товариш допомагав йому перейти на сухіше, і я вистрелив саме в той момент, коли вони переходили обнявшись. Куля влучила саме так, як я розраховував. Той, що допомагав, упав, розкинувши руки, й більше не ворушився. Тільки раніше ранений намагався підвестись і дістати руками рушницю, та в цьому йому не пощастило. Він упав навзнак, і смертельні корчі пойняли його тіло. З своєї засідки я добре бачив всі перипетії цієї драми, автором якої був я...

Все ще боячись, якби хто з десяти де-небудь не залишився в живих або щоб хто не приплив на постріли, я просидів до присмерків, і, аж коли був цілком певний своєї безпеки, я вирушив човном з добре замаскованої засідки, до якої добратися можна було тільки з великими труднощами, й то людині добре обізнаній на властивостях, на диявольськи зрадливих властивостях плавнів.

Я дістався трупів і переконався, що вони були вже холодні. Я зняв з них шинелі, щоб здобути постіль в своєму лігві, знайшов у набійницях десятків зо три набоїв, витяг саморобні гаманці і зав'язані в хусточки документи, а коли збирався підсунути трупи під плавні, мені спала в голову думка скористатися червоноармійським одягом, щоб вибратися з цих плавнів на люди... Я ж бо бачив сам безногого кавалериста й затямив, що революція не робить одборУ за станом здоров'я, що червоноармієць може бути й каліка, аби лише не позбавлена змоги носити зброю.

Подумавши таке, я вибрав того, що краще одягнений, і роздяг забитого. Потому я підсунув трупи під плавні й, заховавши так сліди трагедД сів собі в човен і рушив до свого лігва.

Було вже темно, й я не міг розглянути документів, а тільки розбив захоплену коробку консервів і смачно повечеряв.

Сон невдовзі здолав моє знеможене тіло, і хоч комарі докучали нещадно, та я не чув їхніх укусів.

Прокинувся так само раптово, як і заснув. Навколо була вранішня тиша. Легенький туман слався по плавнях тонким шаром. Сонця ще не було, і болотне птаство зліталося з нічного пасовиська. От промайнули чирята з свистом, як стріли, випущені з лука, прошуміли чорнушки і крижні. Десь запищали кулики-побережники й тихо знявся болотний лунь, як літак з виключеним мотором, і полинув над плавнями, шукаючи собі поживи. Незабаром сонячні мечі розсікли туман, і тільки тоді я

отямився од зачарування. Першою думкою було переглянути документи, і чи не вона, ця думка, була остання, коли вчора я засинав. Документи, що таким кривавим робом потрапили до моїх рук, якоюсь ниточкою в'язали мене з тим життям, що буяло десь за плавнями на твердому й тверезому грунті. Врешті цікаво знати, що то за люди були жертвою в боротьбі й що то за вороги, що полювали мене, як звіра.

В мені прркинувся філософ. Я сказав собі: вони люди, й якісь причини гнали їх за мною. Адже ж не гонитва за золотом, бо в мене його не було, не гонитва за славою, бо невелика слава спіймати убогого каліку, і не особиста зненависть до мене цих людей, бо вони мене не знали. Що ж то за сила послала їх за мною? Невже просто військова Дисципліна? І на це я відповів заперечливо. Яка могла бути особлива військова дисципліна в часи революцій окрім самосвідомості? Я так тоді собі мислив і зрозумів, чого мене так цікавили документи, що я їх не міг вчора прочитати: я шукав у них пояснення, які сили гнали отих сірих солдат моїми слідами.

Качки закінчили свій ранішній переліт, і кілька зграй їх, не помітивши мене, хлюпнулися поблизу, й мені треба було вицідити якусь більшу з них на сніданок, та я не зробив Цього. Мені не хотілося здіймати шуму пострілом, а до того ж найшла якась тиха хвиля, і я сидів зачудований 1 Ранком, і своїми першими, за ввесь час втечі, міркуваннями.

Нарешті я розгорнув документи одного з забитих і почав перечитувати засуслені папірці. їх було щось із десяток головним чином, посвідок з печатками й підписами, написані старою канцелярською формою і деякі з старими печатками військових частин дореволюційного часу.

Не знаю, скільки часу прогаяв я на читання тих потертих папірців, але й зараз пам'ятаю, що в них писалося. Чимсь новим і незнайомим повійнуло на мене од тих убогих документів, що розповідали нудною канцелярською мовою цілу одіссею сучасної людини.

На ім'я власник документів Пархом Прядка. Він був солдатом Апшеронського полку. В посвідці значилося, що його, рядового восьмої роти названого полка, відряджено делегатом до Петроградської Ради робітничих, селянських та солдатських депутатів. Друга посвідка говорила, що той-таки Прядка є червоногвардієць Виборзького району й що йому доручено перевіряти документи всіх громадян, що забажали б пройти до штабу червоногвардійського загону. Третій був мандат, виданий бійцеві Пархому Прядці на право реквізиції фуражу в районі Новосибірського. Інші папірці свідчили за те, що боєць Пархом Прядка перебував не в абияких ролях, аж поки він не став командиром загону при особливому відділі М-ської дивізії. Я зрозумів, що це він і привів команду мене ловити, прочувши од селян, що в плавнях хтось переховується. Будь-яких інших паперів, крім службових посвідок, при цьому вбитому я не знайшов, коли не рахувати мізерну суму грошей папірцями.

Постать цього начальника загону досить яскраво виступила з темряви минулого, та на одне питання, що так мене тривожило, я не знаходив відповіді, а саме — яка ж сила погнала цього Пархома Прядку й делегатом до Ради робітничих депутатів, і в червоногвардійський загін, і на реквізиції, і до особливого відділу дивізії. Ні одежа, ні гроші, що в його документах я найшов, ні зовнішність забитого не свідчила за привільне життя. Значить, він не шукав життьових вигід, золота чи чогось іншого. А може, він шукав слави? Але яка ж слава у малопомітного бійця? Так яка ж сила гнала його на ті фронти, що, крім смерті, йому нічого не обіцяли?

Так я думав тоді й чудувався.

Шукаючи відповіді, я розгорнув документи другого забитого. Тут так само було багато папірців, що свідчили за неабиякі життьові етапи цієї людини. Він був колись так само в Апшеронському полку і, видимо, це був приятель

Прядчин. Прізвище його Максимів, я це прізвище пізніше привласнив, і ти знаєш мене під цим ім'ям. Документи Максимова нічого не дали мені, і тільки два листи, що я їх знайшов, загорнуті разом з документами, дали мені таку вичерпливу відповідь на моє запитання про сили, що гнали цих людей, що голова у мене пішла обертом. Ті листи писали, видимо, малописьменні люди, один підписався "твій брат Терентій Максимів", а другий писаний, видимо, від товариша, що з ним колись десь працював Максимів. Ні дат, ні конвертів з штемпелями я не знайшов при листах, та вони були й не потрібні.

Перший я перечитав лист "брата Терентія". Він був писаний, видимо, перед революцією і малював жахливу картину селянських злиднів. Це був, певно, старший брат Максимова в таких літах, що вже не потрапив до армії, чи то хвороба не дала йому змоги служити "цареві і вітчизні". Він епічно спокійно повідомляв, що останнього коня в нього забрано з реквізиції в армію. Що корову так само забрано на м'ясо. Що жінка лежить хвора, побита панськими об'їждчиками за те, що свині паслися на панській луці. Він розпачливо запитував, що куди ж ті свині виганяти як не на ту луку, що її привласнив пан і що споконвіку була обчеська. І ця трагічність, у пов'язанні з свинями, справляла неймовірне враження.

До якої степені може дійти людина, що пасовисько, свині й розмова про те пасовисько провадиться в трагедійних тонах? — так запитував я сам себе.

Ще "брат Терентій" повідомляв, що сина його Івана привезено без ніг і що йому тепер нічого більше не лишається, як жебрати, бо пенсія така, що за неї нічого не купиш. І, нарешті, обережно повідомлялося, що Ганка вийшла заміж за багатія і, видимо, їй смакує куркульський хліб, та вона хай завчасу не радіє, вийде той солодкий хліб гіркими сльозами, бо вже кажуть люди, що по війні будуть ділити всю землю рівно на всіх, хто воював. Я зрозумів, що Ганка то була дівчина забитого і чи не з біднячок, що спокусилася на багатство й вийшла заміж за куркуленка. Повідомлялося Ще безліч дрібниць, що од кожної віяло безнадійністю

ЛЮДИНИ, загнаної злиднями в куток, з якого немає виходу й немає просвітку.

Другий лист од товариша був писаний уже під час революції. Од нього віяло молодечим захватом людини, що Тільки з революцією побачила світло в житті і сп'яніла од т°го світла. Він, той товариш, був, видимо, шахтар, бо в одному місці вирива€ться в нього фраза, що без міри вра. зила мене: "немов з глибокої задушливої й темної шахти вискочили ми", так переказує свої враження од революції молодий товариш Максимова.

Я зрозумів тоді, яка сила гнала людей на поневіряння і смерть. Я, книжна людина, що життя знала з книжок, кинута випадковим збігом обставин в напівзвіряче існування в оці плавні, збагнув усю ганьбу свого життя, всю гидоту свого вчинку. Я збагнув, що, сидячи в світлій кімнаті родового маєтку, я був з тими, що загонили людей в задушливі й темні шахти життя. Я зрозумів, що десяток людей, яких я вбив, були саме оті, що вийшли з темряви й задухи рабства. Я, що мріяв у затишку кабінету про революцію, застрелив їх, застрелив підло з засідки за те тільки, що вони, боронячи своє право на місце під сонцем, воліли знищити мене, ворога мільйонів гнаних і гноблених.

Мене пойняло божевілля. Я сидів у своєму закутку скам'янілий і очуняв тільки тоді, коли сонце черкнулося своїм краєм плавнів і вечір тихий спускався на землю, а качки линули на пасовиська і гостро розрізали своїми прудкими крилами надвечірнє золотаве повітря.

Я пошматував усі документи й залишив тільки документи Максимова. Я став Максимовим, колишнім шахтарем, і поплив плавнями в той бік, куди мав був пливти загін.

Три дні й три ночі я кружляв яриками й плесами, аж поки не дістався твердого берега. Я живився застреленими качками, засмаженими просто на багатті, і пив трухляву воду плавнів.

Коли я прибув нарешті до твердого берега, то спадав вечір і старезний дід закидав ятір на ніч. Він підозріло подивився на мене, та коли я лагідно з ним привітався, він поставився до мене приязніше. Од нього я дізнався, що на цьому березі панують білі, але що вони далеко, верстов за вісім звідси, бо тут їм нема чого робити, та що хлопці тікають од мобілізації.

Бачачи мене в червоноармійському строї, він розповідав мені щиро про все.

Мої документи Максимова призвели мене до того, що я став за отамана втікачів і зорганізував порядний-таки загін, що згодом, з наближенням червоних частин, спромігся звільнити цілий повіт од денікінської влади.

Та зо мною робилося щось неймовірне. Я став справді Максимовим, що його ганебно забив класовий ворог У плавнях. Я став месником за забитих отам у комишах,

і моє ім'я незабаром стало страховищем для всіх недобитків білогвардійщини.

Далі я не стану розповідати, бо далі ми були вже з тобою в губЧК і ти знаєш мою діяльність...

Так я став Максимовим. Я став Максимовим, бо вважав, що вмерти просто, як про те я думав там в комишах, коли перечитував документи, було замало. Треба було жорстоко відплатити за ті смерті, відплатити тому класу, що виховав мене з зав'язаними очима й зробив мене спільником ганебного діла. Я помстився і за себе, і за Максимових, за мільйони Максимових, що загинули в чагарниках і комишах, боронячи своє право на сонячне світло. Ти знаєш, Ахме, що я додержував своєї обіцянки помститись, але в моїй роботі була не тільки помста, в ній була найперше боротьба за право мільйонів Максимових на життя...

Хіба, виконавши свої зобов'язання, я не маю права померти? Так, я тепер маю право померти, і це право я заробив собі, обдуривши тебе і інших, що такого права мені, безперечно, не дали б і не дали б мені світлої смерті, якої тепер я собі шукаю. Ще раз прошу тебе дозволити їхати на смерть без конвоїрів. Це єдине, за що я прошу...

Горбань замовк. Смертельна блідість укрила його чоло, і монгол тільки тепер помітив, що блідість та падала од досвітнього світла, що лилося у вікна й змішувалося з світлом електрики. Ахме відчув, що рука заклякла, тримаючи чайну 'ложечку, і що він ні разу не відпив із склянки.

Короткими малими ковтками горбань допив холодний чай, мовчки потис руку товаришеві й пішов до дверей.

— Я завтра тобі пришлю командировку...

— Гаразд,— кивнув головою горбань і виступив з кімнати.

Світло ранку ввіходило в свої права, й електрика не в силі була боротися з переможним ходом дня. Горбань ипов довгим коридором кроком переможця, що подолав Щойно дракона життя, який так міцно затис був його в своїх пазурах. Йому ясно було на душі, бо в серці жеврів-с* ранком прихід давножданого світлого дня. Так відчувають себе хіба люди, що довго несли тягар і нарешті позбулися його і йдуть, випроставши стан. Його душа з усім ТИм" що складає цю химерну категорію духовного життя, випросталася, і груди легко дихали, й серце чітко одбивало свої такти.

Він прийшов до своєї кімнати й, ставиш коло вікна, Дивився на верхівлі дерев, що маячили на вулиці, і стежив любовними очима за пташкою, що вовтузилася коло свого гнізда.

Раптом він почув кроки і відчинив двері. Посильний приніс пакета з командирувальними документами, і горбань ясно усміхнувся, взяв свого портфеля і, окинувши прощальним оком свою кімнату, вийшов на вулицю. Він давно не був на вулиці, отак просто пішки, й одразу відчув себе гімназистом, що поспішає до школи.

Вже дійшовши до рогу, він озирнувся назад на свої вікна й побачив Ахме. Той стояв коло розчиненого вікна й привітно помахав йому рукою.

Більше не обертаючись, він зайшов за ріг вулиці.

Назустріч ішов гурт робітників, що, видимо, допіру змінилися. Вони йшли в ногу й співали пісні, що її ніколи не чув горбань:

Слава бійцям, що упали, Слава звитяжцям живим! Рейки прослались по шпалах, Сміло рушаємо ми. Всі світові семафори Одкрила історія нам. Наші потужні мотори Кидають виклик ланам!..

Пісня танула на ще сонних вулицях, а горбань ішов, світло усміхаючись новому дневі.